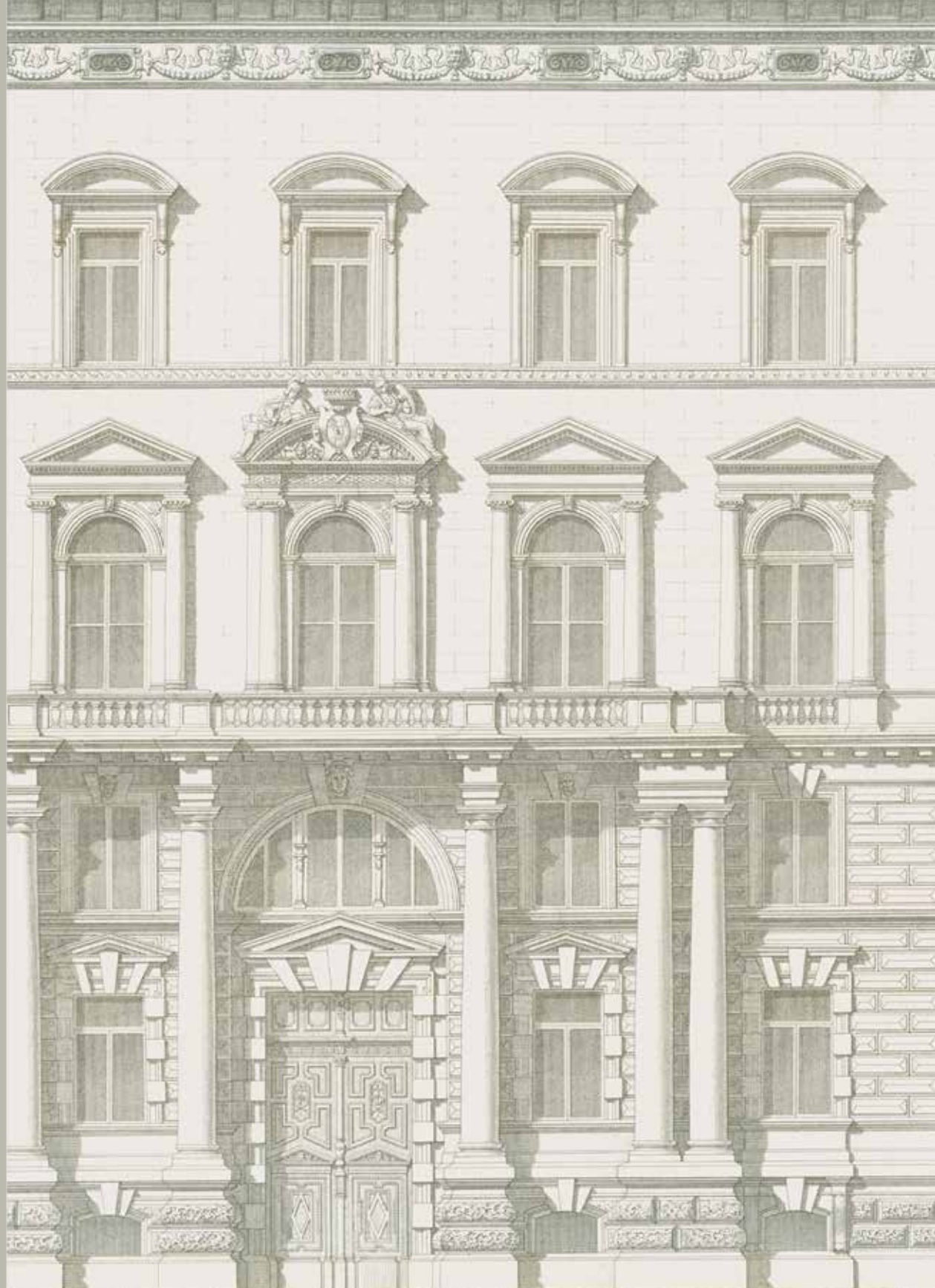

Petar Puhmajer

Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb

Odras ugarske graditeljske radionice Andreasa Mayerhofferera u stambenoj arhitekturi Osijeka u 18. stoljeću

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 5. 9. 2013. – Prihvaćen 27. 9. 2013.

UDK: 728(497.5 Osijek)“17”

Sažetak

U stambenoj arhitekturi osječke Tvrđe, koja većinom datira iz 18. stoljeća, osobito se izdvaja kuća Kohlhoffer (dosad poznata kao kuća Plemić), smještena u Franjevačkoj ulici br. 5. Premda arhivski izvori ne govore jasno o vremenu njezina nastanka, prema novoutvrđenim se podacima može zaključiti da je svoj današnji izgled dobila pregradnjom dviju ranijih kuća 1775. godine, i to za imućnog osječkog gostioničara i gradskog zastupnika Johanna Kohlhofferera. Kuća se ističe vrlo bogatim oblikovanjem pročelja sa složenom kompozicijom slijepeh arkada, traka i lezena, zatim žbukanim i kamenim ukrasima, poput volutno

povijenih nadstrešnica, rokaja i školjki. Porijeklo tih oblika povezuje se s djelovanjem ugarskih arhitekata, posebno graditeljske obitelji Andreasa (Andrása) Mayerhofferera. Mayerhoffer je zajedno s dva sina imao poznatu graditeljsku radionicu, u čijim radovima nalazimo izrazite sličnosti s osječkom kućom, a spomen na njegov boravak u Bilju kraj Osijeka nekoliko desetljeća ranije, kao i rad njegova sina Janósa na projektima Ugarske dvorske komore, upućuju na moguće utjecaje ili angažman u izgradnji Osijeka u drugoj i trećoj četvrtini 18. stoljeća.

Ključne riječi: *arhitektura, 18. stoljeće, barok, rokoko, Osijek, kuća Kohlhoffer, kuća Plemić, Andreas (András) Mayerhoffer, Janós Mayerhoffer, Johann Kohlhoffer*

Intenzivan razvoj Osijeka nakon prestanka turske opasnosti bio je predodređen izgradnjom tvrđave, koja se većim ili manjim intenzitetom odvijala tijekom čitave prve polovice 18. stoljeća. U Unutarnjem gradu, današnjoj Tvrđi, uz vojnu je posadu živio i velik broj civilnog stanovništva, mahom obrtnika i trgovaca, koji su predstavljali važan element u društvenoj strukturi grada.¹ Štoviše, oni su obavljali i visoke funkcije u gradskoj vlasti, pa tako među gradskim zastupnicima nalazimo pekare, kovače, zidare ili gostioničare. Ti su građani katkad bili vrlo imućni, a njihove su kuće, uz vojne zgrade, činile i najveći dio građevinskog fonda Tvrđe. Stisnuta u zapadnom uličnom nizu Franjevačke ulice, na kućnom broju 5, smjestila se kuća Kohlhoffer, danas zvana kuća Plemić, po znatno kasnijim vlasnicima, koja se ističe bogatstvom svoga pročelja i kvalitetom nadilazi sve druge stambene kuće u Tvrđi (sl. 1.).

Povijesni izvori o kući Kohlhoffer

Kuća dosad nije temeljito istraživana, ali je tijekom 20. stoljeća doživjela više puta svojevrsnu valorizaciju kao »jedna od najljepših baroknih privatnih kuća u Tvrđi« ili pak »osobito bogato arhitektonsko rješenje među jednostavnim građan-

skim katnicama Tvrđe«. ² Iako arhivski izvori zasad šute o prvotnoj izgradnji kuće, iščitavanjem gradskih zapisnika i prijepisa zemljišne knjige iz 18. stoljeća može se steći uvid u složenu kronologiju njezina vlasništva.

Na mjestu današnje, početkom 18. stoljeća nalazile su se dvije manje kuće, koje su u nekom trenutku objedinjene u jednu građevinu. Južna je kuća najranije pripadala Marijanu Simonoviću, a kasnije su vlasnici bili Jacob Lang (od 1722.) te trgovac Grgur Nikola Margić. ³ Na najstarijem poznatom planu Tvrđe iz 1733., na kojemu su ucrtane pojedinačne kuće i upisani vlasnici, kao vlasnik se na mađarskom čita *Margics György* ili *Gergöly* (?), što bi dakle bilo hungarizirano ime Grgura Margića. ⁴ Margić je 1734. angažirao inženjera Johanna Friedricha von Heissea za gradnju kuće, ⁵ pri čemu je morala biti riječ o pregradnji starije ili izgradnji posve nove kuće. ⁶ Margić nije bio u stanju odmah platiti cijeli iznos pa je Heisse, čini se, izveo radove na vjeresiju, s obzirom da je idućih godina potraživao od Margića dug od 600 forinti. ⁷ Godine 1743. pekar Toma Leinz kupuje od Margića spomenutu južnu kuću, ⁸ a potom i kuću sjeverno od nje, nepoznatog vlasnika. U zemljišnoj se knjizi iz 1747./48. godine obje navode pod nazivom »Prednja Leinzova kuća«, ⁹ i to s istim kućnim brojem 5. Za obje se kuće navode dimenzije parcele u bečkim hvatima, pa se može zaključiti da su manjih dimenzija

1 Osijek, kuća Kohlhoffer, pročelje (foto: J. Kliska)

Osijek, Kohlhoffer House, façade

te uskog i dugačkog formata. Sedam godina nakon kupnje Leinz prodaje južnu kuću Johannu Georgu Scholdereru,¹⁰ koja potom dolazi u ruke Lovre Schmidta, a 1755. Petera Huettera, koji je daje u najam s pravom prvokupa.¹¹

Sjevernu je kuću od Leinzovih nasljednika kupio Michael Leibinger 1756. godine.¹² Nakon Leibingerove smrti izbio je sudski spor oko njegove ostavštine, između udovice Marije Ane Leibinger, s jedne strane, te kćeri Margarethe i zeta Johanna Kohlhofferera, imućnog osječkog gostioničara, posjednika i gradskog zastupnika, s druge.¹³ Spor je riješen povoljno za obje strane, a osobito u korist poduzetnog Kohlhofferera. U Zemljišnoj knjizi grada Osijeka nadalje stoji da je Kohlhoffer u nekom vremenu od Huettera kupio južnu kuću, no bez navoda kada se to dogodilo.¹⁴ Činjenica da se pod imenom »Prednja Leinzova kuća« u Zemljišnoj knjizi navode dva objekta s istim kućnim brojem 5 govori da su one u nekoj fazi pripadale jednom vlasniku. Prvo Leinzu, nakon čega je došlo do dvojnog vlasništva, a zatim Kohlhofferu, koji je, po svemu sudeći, objedinio dvije manje kuće u jednu veću, jer se od tada na tom mjestu spominje samo jedna kuća. Godine 1775. zapisi spominju »uređenje i pregradnju« Kohlhofferove kuće,¹⁵ koja bi se mogla odnositi na objedinjavanje kuća u jedan objekt, a time ujedno i oblikovanje današnjeg pročelja. Ubrzo nakon toga Kohlhoffer je, pogođen ranom smrću vlastite kćeri 1782., rasprodao svu imovinu te osno-

vao sirotište u Osijeku.¹⁶ Iz zapisa nije jasno što se točno dogodilo s kućom, a kronologija vlasništva se ponovo može pratiti od samog kraja 18. stoljeća, kada kuća više ne pripada Kohlhofferu.¹⁷

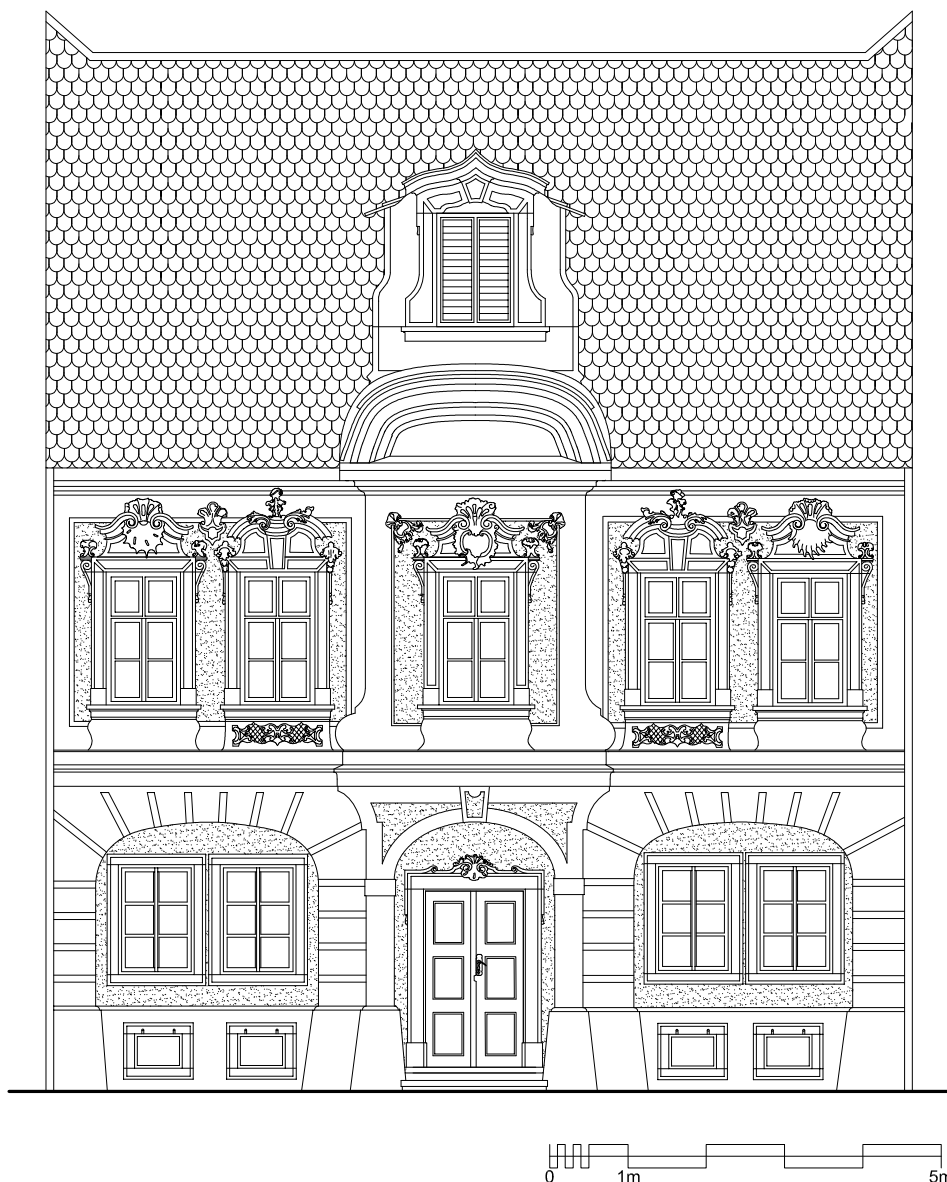
Kohlhoffer je inače imao iznimnu ulogu u društvenom, političkom i gospodarskom životu Osijeka tog vremena. Rođen je sredinom 18. stoljeća, pa iako je bio gostioničar, šezdesetih i sedamdesetih godina spominje se i kao vrlo aktivni gradski senator. Priženivši se u obitelj Leibinger, namaknuo je veliko bogatstvo te je kupovao nekretnine unutar i izvan grada. Primjerice, iz gradskog se zapisnika 1777. vidi da Kohlhoffer plaća najveći porez za gostioničarski obrt od svih drugih gostioničara u gradu.¹⁸ Gostioničari su u Osijeku uživali osobito velik ugled jer su gostionice bile središta građanske

aktivnosti; u njima su se održavali razni društveni i politički događaji, a u nekima su čak odsjedali i ugledni strani diplomati.¹⁹ Uz takav društveni i imovinski status, Kohlhoffer je mogao biti investitor jedne reprezentativne građanske kuće.

Građevinska povijest kuće nije se mogla detaljno istražiti jer su prostori i danas u stambenoj funkciji, ali je iz tlocrtna organizacije i nekih nalaza jasno vidljiva slojevitost građevine.²⁰ Arhitektura i stilsko oblikovanje, posebice s obzirom na karakterističnu rokoko dekoraciju, upućuju na to da je pročelje moglo nastati od pedesetih do druge polovice sedamdesetih godina 18. stoljeća, a godina 1775. već spada u završetak razdoblja u kojem se javlja spomenuta dekoracija. Tako, uz oprez, možemo rezimirati da je navedena pregradnja 1775. godine, koja se u svakom slučaju odvijala na već postojećim strukturama, mogla obuhvatiti i oblikovanje današnjeg pročelja, a vrlo vjerojatno je bila investicija imućnog gradskog zastupnika i gostioničara Johanna Kohlhofferera.²¹

O izgradnji i graditeljima Tvrdje u 18. stoljeću

S obzirom na izrazito bogatu arhitektonsku i plastičku raščlambu kuće (sl. 2.), nameće se pitanje podrijetla njezina arhitektonskog rješenja, odnosno projektanta i graditelja, pa

2 Osijek, kuća Kohlhoffer, nacrt pročelja (snimak: Konzervatorski odjel Ministarstva kulture u Osijeku; grafička obrada: V. Giener, A. Škevin Mikulandra, HRZ)

Osijek, Kohlhoffer House, drawing of the façade (produced by: Conservation Department at the Croatian Ministry of Culture in Osijek; graphic design: V. Giener, A. Škevin Mikulandra, HRZ)

je temeljem usporedne analize sa sličnim pojavama u široj regiji oblikovanje kuće moguće povezati s arhitektonskim krugovima koji su utjecali na prostor tadašnje Slavonije.

Istraživanja osječke graditeljske povijesti pokazala su da su ondje u 18. stoljeću bili najbrojniji graditelji i zidari iz austrijskih nasljednih zemalja, Štajerske, Koruške, Češke i napose Ugarske.²² To su bili većinom stranci, koji su došli radi aktivnosti na izgradnji tvrđave, te su se ondje udomaćili, a njihove su obrte naslijedili njihovi potomci. Izgradnju tvrđave i njezine adaptacije kroz više desetljeća vodili su carski vojni inženjeri. Izgradnja se u početku odvijala pod vodstvom generala Johanna Stephana von Beckersa, a kao projektant se spominje inženjer Maximilian de Gosseau.²³ Beckersa poslije zamjenjuje inženjer potpukovnik Friedrich

von Heisse, koji 1728. vodi i gradnju zgrade Glavne straže (*Hauptwache*),²⁴ a kao što smo vidjeli, i kuću Grgura Margića (1734.) na južnom dijelu parcele današnje kuće Kohlhoffer. Kvalitetna rješenja vojnih zgrada, poput Glavne straže, Generalkomande ili Velike oružane, ukazuju na angažman vještih arhitekata i graditelja, koji sasvim sigurno nisu stasali u Osijeku niti drugdje u Slavoniji.²⁵

Iako arhitektura Tvrđe ukazuje na heterogenost utjecaja iz raznih krajeva Habsburške Monarhije, jasno je da su opći koncepti svakako formirani u Beču kao prijestolnici Carstva. Novijim se istraživanjima, međutim, polako artikuliraju i doprinosi koji govore o značajnim utjecajima ugarske arhitekture toga razdoblja, odnosno ukazuju na oblikovna načela arhitekata koji su djelovali na širokom području

od Budimpešte i Požuna kao glavnog grada, preko čitave današnje Mađarske, velikog dijela Slovačke, na istoku do Transilvanije, i na jugu do Slavonije i današnje Vojvodine. Na tom je području bila dominantna skupina graditelja koja se naziva *Dunavskom baroknom graditeljskom školom*.²⁶ Iz oskudnih povijesnih podataka saznajemo da je jedan od pripadnika te škole, budimpeštanski arhitekt Johann (János) Hölbling projektirao zgradu Velike ili Gornje oružane u Osijeku (1733.–1734.).²⁷ Hölblingovi su utjecaji prepoznati i nedavno u svezi s preprojektiranjem i drugom fazom izgradnje osječke isusovačke crkve sv. Mihovila koja se odvija tridesetih godina 18. stoljeća, a sličnosti s Hölblingovim rješenjima sakralne arhitekture ukazuju da je upravo on mogao biti autor te pregradnje.²⁸ Unatoč slaboj istraženosti tog aspekta povijesti hrvatske arhitekture, općenito se čini da su za arhitekturu Tvrđe, i Slavonije općenito, ugarski arhitekti bili od velikog značenja.

O djelovanju graditeljske obitelji Andreasa Mayerhofferera

Drugu i treću četvrtinu 18. stoljeća na ugarskom je tlu obilježilo djelovanje arhitekta Andreasa (Andrása) Mayerhofferera (1690.–1771.), koji je bio najistaknutiji budimpeštanski graditelj tog razdoblja²⁹ te projektant palača i crkava za ugarsko plemstvo i svećenstvo. Mayerhoffer je rođen u Salzburgu, a u Ugarsku je došao 1720. kao tridesetogodišnjak radi izgradnje dvorca Eugena Savojskog u Ráckeveu. Ondje ga je poslao Eugenov arhitekt Johann Lucas von Hildebrandt, po svemu sudeći, kako bi dovršio radove koji su započeti još 1702., ali su zbog ratnih zbivanja bili odgođeni.³⁰ U to je vrijeme Mayerhoffer još uvijek bio palir, odnosno voditelj gradnje. Godine 1724. postao je građaninom Budimpešte, i to na preporuku Lipóta Kliegla, upravitelja imanja u Ráckeveu, ali mu je uskraćena titula majstora, a time i dozvola za samostalan rad, što znači da je mogao raditi samo uz nekog drugog graditelja kao pomoćnik, crtač ili palir. U ponovljenoj zamolbi 1725. godine Kliegel je istaknuo da Mayerhoffer ne samo da prima narudžbe već je kao palir besprijekorno nastavio i dovršio gradnju na imanjima Eugena Savojskog, u Ráckeveu i u Bilju u Baranji (!),³¹ o čemu će još biti riječi. No, ni tada nije dobio graditeljski naslov jer je mjesto već bilo rezervirano za drugog majstora koji je otprije tu djelovao. Konačno postavši članom peštanskog graditeljskog ceha 1729. godine, mogao je započeti samostalan rad na velikim narudžbama.

Tako je 1729. angažiran na gradnji pavlinske (kasnije sveučilišne) crkve u Pešti, čija je gradnja započeta četiri godine ranije, pa će Mayerhoffer na njoj raditi sve do 1735., nakon čega će ju preuzeti drugi graditelji.³² Drugi veliki crkveni projekt jest katedrala u Kaloči, čija je gradnja potrajala više desetljeća (1728.–1754.), a koja se zbog izrazitih sličnosti s pavlinskom crkvom i angažmanom istih klesara također smatra Mayerhofferovim djelom.³³ Presudna u njegovu radu bit će ipak višegodišnja služba kod grofa Antona Grassalkovicha (1694.–1771.), predsjednika Ugarske dvorske komore i poznatog mecena, za kojega podiže ve-

lebnu palaču u Pešti (1730.–1735.), a vjerojatno i dvorac u Gödöllőu (1744.–1750.),³⁴ dok se treća grofova rezidencija, ona u Požunu (1760.), unatoč nekim mišljenjima da je riječ o Mayerhofferu, pokazuje kao izvjesnije djelo drugog arhitekta.³⁵ Grassalkovicheva će naklonost donijeti Mayerhofferu brojne narudžbe i za druge velike ugarske obitelji, pa se on javlja kao graditelj palača i dvoraca obitelji Forgách, Ráday, Péterffy i Rudnyánszky.

Mayerhoffer je imao dva sina, također graditelja, starijeg Jánosa Mayerhofferera (1721.–1780.) i mlađeg Andrása (1725.–1785.),³⁶ oba rođena u Ugarskoj, koji su djelovali zajedno s ocem te su nakon njegove smrti naslijedili njegove poslove, a ujedno i vrlo sličan arhitektonski stil. Stariji sin János se 1748. prijavio za člana peštanskog ceha, ali mu je to osporeno jer su se bojali monopolističkog utjecaja obitelji Mayerhoffer, pa je sam grof Grassalkovich, u čijoj je službi dugo godina radio njegov otac, urgirao da se Jánosa angažira za projekte Ugarske dvorske komore.³⁷ János je s ocem radio na katedrali u Kaloči i dvorcu Ráday u Pécelu, a od samostalnih radova ističu se župna crkva u Máriabesnyőu (1762.–1763.), Kalvarija dvorca u Gödöllőu³⁸ te osobito značajna gradnja zvonika crkve u Jászberényju (1758.–1761.),³⁹ na kojoj ćemo uočiti analogije s osječkom kućom. Također, važan je njegov rad na projektima Ugarske dvorske komore, i to četiri godine u pokrajini Arad (danas dio Transilvanije u Rumunjskoj), a pripisuju mu se i nacrti za obnovu dvorca Ráckeve, koji je nakon smrti Eugena Savojskog prenamijenjen za gospodarske potrebe Ugarske komore. Poslije očeve smrti 1771. godine radio je većinom u Budimpešti. O mlađem sinu Andrásu Mayerhofferu nema mnogo podataka, osim da je učio kod svog oca te 1764. dobio status majstora. U Grassalkovichevoj službi mu je povjerena izgradnja gradske župne crkve u Pešti, a radio je i zasad nepoznate građevine u Szolnoku.⁴⁰

No, vratimo se na trenutak na ključan podatak o boravku Andreasa Mayerhofferera starijeg na našem području. Naime, Mayerhoffer je sudjelovao u gradnji dvorca Eugena Savojskog u Bilju, nedaleko Osijeka, i to u službi Johanna Lucasa von Hildebrandta. Gradnja se odvijala otprilike istovremeno s radovima na dvorcu Ráckeve, dakle između 1720. i 1725. godine.⁴¹ U to je doba još uvijek radio kao palir, ali se istaknuo vrhunskim radom.⁴² Neposredna blizina Osijeka, svega 6 kilometara udaljenog od Bilja, ukazuje na vjerojatnost da je navraćao i ondje, premda o tome zasad nema zapisa. Tada se u Osijeku odvijala intenzivna izgradnja tvrđave i vojnih zgrada, napose palače Slavonske Generalkomande (1724.–1726.),⁴³ pa je kao Hildebrandtov palir mogao raditi ili pak svjedočiti gradnji na toj velikoj investiciji Eugena Savojskog. Štoviše, znameniti portal s atlantima na generalskoj zgradi, jedinstven na hrvatskom tlu, inače omiljeni Hildebrandtov motiv, postat će karakterističan i za brojna Mayerhofferova djela. Nadalje, u kontekstu narudžbi u hrvatskom dijelu Vojne krajine važno je spomenuti da se 1739.–1740. u Karlovcu spominje neki *Mayrhoffer, inženjerski kapetan*, i to kod popravaka na zgradi oružane te gradnji kuće natkapetana,⁴⁴ no zasad nije moguće potvrditi je li riječ o Andreasu Mayerhofferu.

Srodnosti arhitektonske kompozicije i dekoracije

Arhitektonski stil Andreasa Mayerhoffera izrazite je plastičke i dinamičke kvalitete. Karakterizira ga složena arhitektonska kompozicija bogate raščlambe i bujne ornamentike. Profana zdanja, a to su prije svega ladanjski dvorci, odlikuju se gradiranjem prostornih volumena različite visine te snažnim isticanjem kula i rizalita, koji se uzdižu od ostatka volumena, dobivajući vlastito krovništvo i poprimajući izgled paviljona ukorporiranih u tijelo građevnog sklopa (sl. 3.).⁴⁵ Neobično važnu ulogu imaju i mansardni krovovi, koji mogu biti pokriveni crijepom, limom ili šindrom, a koji se oblikuju u kupolaste i lukovičaste oblike, stvarajući iznimne dinamičke efekte u cjelokupnoj artikulaciji građevine. U artikulaciji zid-

3 Nagytétényi, dvorac Száraz-Rudnyánszky, detalj pročelja (foto: J. Kliska)

Nagytétényi, Száraz-Rudnyánszky Mansion, a façade detail

4 Budimpešta, palača Grassalkovich, kasnije porušena (preuzeto s: <http://egykor.hu/budapest-v--kerulet/grassalkovich-palota/3112>, 5. svibnja 2013.)

Budapest, Grassalkovich Palace, later demolished. Source: <http://egykor.hu/budapest-v--kerulet/grassalkovich-palota/3112> (last accessed on May 5, 2013)

5 Budimpešta, palača Péterffy (foto: J. Kliska)

Budapest, Péterffy Palace

6 Ostrogon, palača Terstyánszky (foto: J. Kliska)

Esztergom, Terstyánszky Palace

7 Ostrogon, kuća Pethő-Meszéna (foto: J. Kliska)

Esztergom, Pethő-Meszéna House

nih ploha redovito se javljaju pilastri ili lezene, koji ponekad zapremaju čitave površine, ostavljajući vrlo malo slobodnih, praznih ploha, pa ornamentika buja prvenstveno oko prozora i vrata te na gornjim dijelovima, zabatima, završnim vijencima te samim krovovima. Ornamentiku čine različiti biljni i cvjetni prepleti, kartuše, volute, palmete, školjke i rokaji perforiranih obruba, vrpčasta dekoracija (tzv. *Bandlwerk*), a u velikoj mjeri i figuralna skulptura.

Mayerhofferova arhitektura gradskih palača nema toliko razvedenu raščlambu kao dvorci, ali se ona jasno izražava snažnim rizalitima sa zabatom te mansardnim krovom. Palača Grassalkovich u Pešti, dovršena 1735. godine (sl. 4.),⁴⁶ iako danas više ne postoji, bila je najizrazitiji primjer takvog stila. Jednokatno zdanje s devet prozorskih osi, od kojih je pet na središnjem širokom rizalitu istaku, nadvišenom krovnom balustradom i gigantskim grbom obitelji Grassalkovich, koji se uspinje visoko u zonu mansardnog krova. Ulazna je os u prizemlju bila naglašena portalom s atlantima koji su nosili balkon, a plohe prvoga kata bile su artikulirane pilastrima i prozorima oko kojih je »bujao« kiparski ukras. Vrlo je slično koncipirana i palača koju Mayerhoffer gradi za Jánoša Péterffyja (sl. 5.), također u Pešti (1756., Pesti Barnabás utca 2).⁴⁷ Iako skromnih dimenzija i s izostankom mansardnog krova, pročelje je snažno artikulirano lezenama i pločastim istacima, a središnja os naglašena portalom s atlantima i rizalitom u središnjim trima osima. Rizalit nadvisuje zabat ispunjen dekorativnim amblemom (možda Péterffyjev grb), nadvišen krunom, a na vrhu je vaza i dvije anđeoske figure koje sjede na kosinama zabata, motiv koji će koristiti i u brojnim drugim djelima.⁴⁸

Osim u Budimpešti, Mayerhofferovi su utjecaji izrazito prisutni i u Ostrogonu. Naime, njegova se kći udala za jednog mlinara u Ostrogonu, pa je on često boravio tamo te bio angažiran na nekim projektima.⁴⁹ Ondje je 1747. podignuo palaču Terstyánszky (sl. 6., Bottyán János utca 3),⁵⁰ koju karakterizira deveteroosno pročelje i mansardni krov s lukarnama, a na razini plastičke raščlambe ujednačeni nizovi prozorskih osi razdijeljenih pilastrima u prizemlju i katu te središnji naglasak portala koji nosi balkon prvoga kata. Premda na portalu izostaju atlanti, koji se javljaju na prethodno spomenute dvije palače i nekolicini dvoraca, na sličan je način središnja os »prenaglašena« konveksnim isticanjem portalnog sklopa s pilastrima, koji prati krivulju balkona te dodatno elaboriranom dekoracijom izlaza na balkon. Iako se u Ostrogonu može pronaći još građevina koje govore u prilog Mayerhofferova utjecaja, na kompozicijskoj razini možemo osobito istaknuti oblikovanje susjedne kuće Pethő-Meszéna (1755., nadograđena 1770, Bottyán János utca 5),⁵¹ djelo nepoznatog arhitekta, gdje je karakteristični jednoosni središnji rizalit (sl. 7.) u gornjoj etaži omeđen gigantskim volutama te nadvišen bogato dekoriranom krovnom kućicom, što sve u općim karakteristikama, proporcijama i detalju podsjeća na kuću Kohlhoffer.⁵²

U malenom mjerilu građanske katnice osječke Tvrde zapažaju se, dakle, obilježja slična Mayerhofferovoj arhitekturi gradskih palača. Iako strogo ograničen urbanističkim uvjetima i postojećom izgradnjom, volumen kuće Kohlhoffer je izrazito

8 Osijek, kuća Kohlhoffer, prozori u prvoj i drugoj osi kata (foto: J. Kliska)

Osijek, Kohlhoffer House, windows in the first and second bays of the first floor

9 Osijek, kuća Kohlhoffer, nadstrešnica prozora u prvoj osi kata (foto: J. Kliska)

Osijek, Kohlhoffer House, window pediment in the first bay of the first floor

10 Kaloča, katedrala, nadstrešnica ovalnog prozora u središnjoj osi glavnog pročelja (foto: P. Puhmajer)

Cathedral of Kalocsa, pediment of an oval window in the central bay of the main façade

naglašen uzdizanjem strmog krova, poput mansarde, za koju objektivno nema ni prostora, niti funkcionalne potrebe, ali zato ukazuje na ista dekorativna načela. Kompozicija peteroosnog pročelja ima složeno ustrojen arhitektonski okvir koji čine glatke slijepe arkade u prizemlju te na katu lezene i trake koje zatvaraju grubo ožbukana polja unutar kojih su otvori s plastički snažnom dekoracijom. Središnja je os riza-

11 Osijek, kuća Kohlhoffer, nadstrešnica prozora u središnjoj osi kata (foto: J. Kliska)

Osijek, Kohlhoffer House, window pediment in the central bay of the first floor

13 Gödöllő, dvorac Grassalkovich, prozor na rizalitu (foto: J. Kliska)

Gödöllő, Grassalkovich Mansion, window pediment on the main façade projection

12 Kaloča, katedrala, nadstrešnica bočnog portala u prizemlju glavnog pročelja (foto: J. Kliska)

Cathedral of Kalocsa, side portal pediment on the ground floor of the main façade

14 Jászberény, župna crkva, nadstrešnica niše sa skulpturom (foto: J. Kliska)

Jászberény, parish church, niche pediment with sculpture

litno istaknuta i naglašena stiješnjenim segmentnim zabatom iznad kojeg se uzdiže velika krovna kućica. Ta, možemo reći, predimenzionirana krovna kućica ima istaknuti značaj na vrlo strmom, gotovo mansardnom krovu kuće.

Za spoznavanje utjecaja u arhitekturi znatno veću važnost od oblikovanja volumena i raščlambe ima pitanje arhitektonske dekoracije, koje je time i znatno složenije, premda kao i raščlamba gotovo nikad ne navodi na jednoznačne zaključke koji se mogu sa sigurnošću potvrditi. Uz uobičajeni nedostatak arhivskih potvrda, stilaska analiza pokazuje kako porijeklo arhitektonske dekoracije kuće Kohlhoffer vodi upravo k radovima Andreasa Mayerhofferera i graditeljima njegova kruga.

Na prozorima kata kuće Kohlhoffer javlja se motiv prekinute, volutno povijene nadstrešnice sa školjkom, koja se formira na način da je nadstrešnica presječena na sredini, a njezina se dva segmenta prema sredini povijaju u volute, ostavljajući prostor za formiranje školjki s gornje i donje strane (sl. 8.,

9.). Osobito slične motive zapažamo na katedrali u Kaloči (pročelje dovršeno 1757.),⁵³ gdje se iznad ovalnog prozora u središnjoj osi glavnog pročelja javlja prekinuta nadstrešnica s volutnim završecima, između kojih je s gornje strane troli-sna naturalizirana palmeta, a s donje rokajna školjka (sl. 10., 15.). Na bočnim portalima kaločkog pročelja nadstrešnica je na isti način prekinuta radi formiranja palmete između voluta, dok se ispod nje pruža kartuša, vrlo slično kao na središnjem prozoru kuće Kohlhoffer (sl. 11., 12.). Sličan je oblik nadstrešnice i na Grassalkovichevu dvorcu u Gödöllőu, koji Mayerhoffer gradi tridesetih i četrdesetih godina 18. stoljeća (a kasnije ju preuzimaju drugi arhitekti, J. N. Jadot i N. Pacassi),⁵⁴ gdje se rokajni ukras formira oblik kartuše obrubljući amblem u sredini (sl. 13.).

Dekoratívna shema i repertoar ukrasa na kaločkom pročelju bit će ponovljeni i na nekim drugim građevinama Mayerhofferove radionice. Na zvoniku i konkavnim ploham pročelja župne crkve u Jászberényju, koje podiže Mayerhofferov

15 Kaloča, katedrala, detalj pročelja (foto: P. Puhmajer)
Cathedral of Kalocsa, a façade detail

16 Jászberény, župna crkva, detalj pročelja (foto: J. Kliska)
Jászberény, parish church, a façade detail

sin János 1759.–61. godine,⁵⁵ javljaju se niše sa skulpturama koje imaju slične nadstrešnice, sa sučelice postavljenim odsječcima kamenih voluta između kojih se uzdiže palmeta (sl. 14.), dok se ispod njih formira uleknuto polje s pločastim motivom zaglavnog kamena, također čestim kod Mayerhoffer. Općenito, u bujnom ukrasu ovog zvonika snažno su prisutni volutni oblici formirani na profilacijama vijenaca, kapitelima pilastara i drugdje (sl. 16.). U segmentnom zabatu

17 Szentendre, Saborna crkva, bočni portal (foto: J. Kliska)
Szentendre, Orthodox Episcopal Church, side portal

koji zaključuje donju zonu zvonika smješten je grb koji s gornje strane natkriljuju upravo spomenuti oblici volute, ovdje sa školjkastim obrubom, iznad kojih se uzdiže kruna.

Isti stil odražavaju i pročelja u gradiću Szentendre (hrv. *Senandrija*) kod Budimpešte, gdje je Mayerhoffer projektirao za srpsku pravoslavnu zajednicu. Primjerice, na portalu Blagoveštenske (također zvane i grčke) crkve (1752.)⁵⁶ krajevi volutno povijenog nadvratnika razmaknuti su radi smještaja kartuše s gornje i rokaja s donje strane, dok je volutama omeđeno i podnožje portala s lijeve i desne strane. Slična, ali nešto slobodnija je kompozicija dvaju bočnih portala Saborne crkve u Szentendreu, koji se datiraju oko 1770. godine (sl. 17.).⁵⁷ Atektonski, bočni nosači portala formiraju se prema dnu u volute, a s gornje strane nose odsječke voluta sa samostojećim rokajima. Ti su odsječci voluta razmaknuti radi smještaja visoko uzdignutog polja s grbom, zaključenog volutastim vijencem, u sredini kojeg je ovješena plosnata školjka. U detalju i izvedbi, oblikovanje tih portala snažno podsjeća na dekoraciju kuće Kohlhoffer u Osijeku.

Svakako je nužno naglasiti da se slična dekoracija s volutama, školjkama i kartušama javlja i kod drugih arhitekata tog vremena u Ugarskoj, na koje je Mayerhoffer, kao projektant velikih gradskih crkava i palača te kao vođa graditeljskog ceha u Budimpešti, morao imati jak utjecaj. U kontekstu

18 Eger, županijska palača, nadstrešnica prozora na glavnom pročelju, M. Gerl (foto: J. Kliska)
Eger, County Palace, window pediment on the main façade

volutnog motiva, možemo istaknuti palaču na Űri utca 48–50 na Budimu, gdje nalazimo da je zabat portala izlomljen te mu se odsječci formiraju u volute, dok po sredini izostaje dekorativni motiv, koji je, sudeći prema povijesnim fotografijama, bio rokajnog odnosno lepezastog oblika.⁵⁸ Sličnu motiviku nalazimo i na građevinama koje financira plemićka obitelj Zichy, primjerice na Zichyjevoj palači na Budimu (1745., Táncsics Mihály utca 21–25)⁵⁹ te župnoj crkvi u Óbudi (arhitekt J. G. Paur, 1744.–1749.).⁶⁰ Bečki arhitekt Matthias Gerl (1712.–1765.), iako dvadesetak godina mlađi od Mayerhoffera, koristi sličnu dekoraciju šezdesetih godina 18. stoljeća upravo na nekolicini radova u Ugarskoj. Na biskupskoj palači u Fertőrákosu (1743.–1745.) i županijskoj palači u Egeru (od 1764., sl. 18.) nalazimo velike kartuše jakih mesnatih obruba ispod ili iznad nadstrešnica, a općenito se u oblikovanju niza detalja, osobito u Fertőrákosu, može naći dosta sličnosti s Mayerhofferom. U tada glavnom gradu Ugarske, Požunu, oko sredine i treće četvrtine 18. stoljeća izgradnju predvodi arhitekt Franz Anton Hillebrandt (1719.–1797.), koji je pak tridesetak godina mlađi od Mayerhoffera, a koristi sličnu motiviku, premda znatno drukčiju u izvedbi. Na pročelju ljetne nadbiskupske palače u Požunu (1761.–1765.), Hillebrandt oblikuje nadstrešnicu čija gornja i donja školjka imaju iznimno snažno istaknute režnjeve oštih bridova (sl. 19.), baš kao i na portalu palače Eszterhazy (1762., Panská ul.) i palače Pálffy u Požunu (1747., Ventúrska 10).⁶¹ Od manje značajnih arhitekata spomenimo Ignáca Oraceka, koji je radio uglavnom u Ostrogonu. Na zgradi pavlinske rezidencije (1759.–1762, Bottyán János utca 8),⁶² smještenoj preko puta Mayerhofferove palače Terstyánszky, i započetoj nekoliko

19 Požun, ljetna nadbiskupska palača, nadstrešnica prozora, F. A. Hillebrandt (foto: J. Kliska)
Bratislava, Archiepiscopal Summer Palace, window pediment by F. A. Hillebrandt

20 Ostrogon, pavlinska rezidencija, nadstrešnica prozora, I. Oracek (foto: J. Kliska)
Esztergom, Pauline residence, window pediment by I. Oracek

godina poslije, Oracek koristi motiv odsječaka prelomljene vultne nadstrešnice, razmaknut radi smještaja rokaja koji slični na plosnate hrskavice, što kontinuiraju duž odsječaka nadstrešnica, te se poput rastvorenih ptičjih krila pružaju u prozorsko polje (sl. 20.). Ovdje se čini da je rokaj znatno slabije oblikovne kvalitete nego kod Mayerhoffera. Motiv izlomljenog zabata s vrhovima povijenim u volute javlja se u velikom mjerilu i na portalu iste zgrade, kao i na sličnom portalu kuće Fogarassy-Obermayer (1767., Deák Ferenc utca 3), također pripisane Oraceku.⁶³

Drugi motiv Mayerhofferove dekoracije koji zaslužuje pozornost u kontekstu osječke kuće samostojeći su rokaji u obliku uzdignutih vaza, položenih na uške prozorskih okvira ili pak nadstrešnicu (sl. 21.). Slične uočavamo na spomenutoj palači Péterffy u Budimpešti, gdje su rokaji smješteni na lisnate, snažno istaknute uške prozora (sl. 22.) te se, kao i u Osijeku,

21 Osijek, kuća Kohlhofer, prozori u četvrtoj i petoj osi kata (foto: J. Kliska)

Osijek, Kohlhofer House, window pediments in the fourth and fifth bays on the first floor

23 Osijek, kuća Kohlhofer, parapet prozora u drugoj osi kata tijekom restauracije 2012. g. (foto: J. Kliska)

Osijek, Kohlhofer House, window parapet in the second bay of the first floor, during restoration works in 2012

24 Budimpešta, pavlinska (kasnije sveučilišna) crkva, lambreken prozora (foto: J. Kliska)

Budapest, Pauline church (later University Church), lambrequin

22 Budimpešta, palača Péterffy, nadstrešnica prozora (foto: J. Kliska)

Budapest, Péterffy Palace, window pediment

25 Ostrogon, palača Sándor, detalj glavnog portala (foto: P. Puhmajer)

Esztergom, Sándor Palace, a detail of the main portal

svi među sobom razlikuju.⁶⁴ Sličan je motiv i na nadstrešnici vrata balkona palače Terstyánszky u Ostrogonu (1747.), gdje se između rokaja javlja i uzdignuta školjka (slično kao na nekim prozorima bočnih pročelja katedrale), no po svemu sudeći, došlo je do obnove te dekoracije u 19. stoljeću, pa vjerojatno i do manjih izvedbenih razlika u odnosu na izvorno stanje. U ideji je slična i kompozicija, ali s rokajima ogoljelih vrhova, na portalu Saborne crkve u Szentendreu (oko 1770.).

Uz takve samostojeće rokaje, često se javlja i sitna dekoracija u obliku okomitih vjenčića od sitnih cvjetova ovješanih o prozorske uške, kao na dva prozora kuće Kohlhofer te na prozorima palače Péterffy u Budimpešti. Nije naodmet ovdje spomenuti kako u detalju sličnu motiviku koristi i peštanski arhitekt Mattheus Neupauer (Máté Nepauer) na dekoraciji

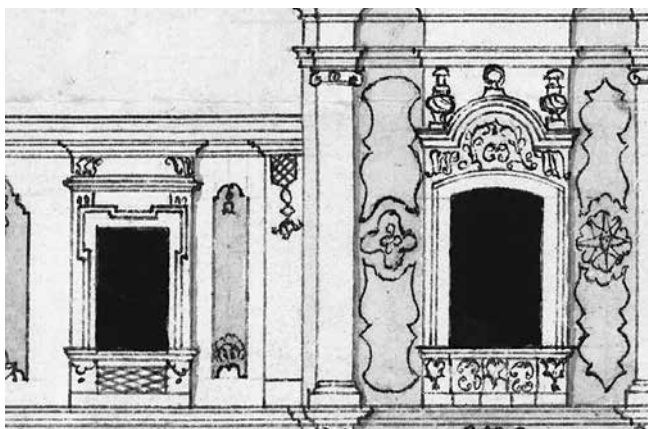
palače Erdödy na Budimu (1750.–1769., Táncsics Mihály utca 7),⁶⁵ gdje se na nadstrešnici središnjeg prozora javljaju upravo slične uzdignute rokajne vaze, a na rizalitu dvorišnog pročelja bujna dekoracija s volutnim obrubima i vijencima od sitnih cvjetova.

Treći karakteristični motiv koji treba analizirati je dekorativni lambreken na parapetima prozora, koji čini ornament sastavljen od zavojitih geometrijskih prepleta u obliku stiliziranog lišća i grančica (tzv. *Laubwerk*), ili pak sličnog motiva vrpce, odnosno trakica (tzv. *Bandlwerk*), koji mogu biti obogaćeni raznim vrstama cvjetova, drugim vegetabilnim ili zoomorfnim motivima, kuglicama i slično.⁶⁶ Javlja se također i motiv mrežice (tzv. *Gitterwerk*). Iako dekorativni lambrekeni s takvim motivima nisu rijetkost, važno je naglasiti da slične uočavamo upravo kod Mayerhoffer, na pročelju bivše

26 Osijek, kuća Küner u Ul. Franje Markovića 5, parapet prozora (foto: J. Kliska)

Osijek, Küner House at Franje Markovića Street No. 5, window parapet

27 Vukovar, palača Srijemske županije, detalj projektnog nacrt iz 1773., J. M. Weichmann (Hrvatski državni arhiv, Zagreb)

Vukovar, Palace of the Srijem County, detail of the project design from 1773 by J. M. Weichmann (Croatian State Archive, Zagreb)

pavlinске crkve u Budimpešti (sl. 24., polje s *Gitterwerkom* omeđeno viticama), kao i na peštanskoj palači Grassalkovich (1730.–1735.), gdje se naziru volutaste vrpce, hrastove grančice, kao i karakteristična trbušasta ispupčenja kao i na kući Kohlhoffer. Recentnim istraživanjima pronašao sam sondiranjem dekorativni lambreken ispod jednog prozora kuće Kohlhoffer, koji se nakon restauratorskog zahvata pokazao u punom sjaju (sl. 23.).⁶⁷ Ondje parapet čini uleknuto, dekorativno povijeno polje unutar kojeg je reljefno istaknut središnji motiv dviju voluta povijenih u H-oblik, ispod kojih su četiri jednostavne hrastove grančice. Bočno ga omeđuje mrežica (*Gitterwerk*), a na krajevima također po jedan volutni motiv C-oblika iz kojeg izlaze po dvije grančice. U izvedbi i oblikovanju vrlo je slična dekoracija portala palače Sándor u Ostrogonu (1770-ih, obnovljena 1787.),⁶⁸ koja bi s obzirom na ranije spomenutu Mayerhofferovu povezanost s tim gradom mogla imati isto porijeklo. Portal s dvama bočnim pilastrima i segmentnim zabatom ima bujnu dekoraciju kapitela, vaza i portalnog polja. Ondje se oko središnjeg grba formira čipkasti ukras kojeg koji čine prepleti tipa *Bandlwerk*

s užljebljenim vrpčama, a na krajnjim dijelovima i *Gitterwerk* (sl. 25.), identično kao u Osijeku.

U Slavoniji će se takav motiv javiti još u nekoliko slučajeva, premda znatno jednostavnijih oblika. Motiv volutno povijenih trakica oko kojih izviru lisnati busenovi javlja se na pročelju građanske kuće Küner u osječkoj Tvrdi (Ul. Franje Markovića 5, sl. 26.), gdje, doduše, izostaje mrežica, ukras je pomalo shematiziran te izostaje rafiniranost koju nalazimo na kući Kohlhoffer, ali je komponiran na sličan način – na istaknutom parapetu je uleknuto polje povijenih rubova, unutar kojeg je, ponovo istaknut, ornament. Na vukovarskom projektu za palaču Srijemske županije iz 1773.⁶⁹ javljaju se također dekorativni parapeti, no ondje su tek shematski naznačeni, dok sam ukras nije sačuvan. Na središnjem rizalitu bili su bogato oblikovani, dok je ispod bočnih prozora jednostavan gust preplet ravnih, dijagonalno položenih vrpca (sl. 27.), koje se mogu definirati kao čisti *Gitterwerk*. Zanimljivo je da će isti graditelj Weichmann primijeniti taj motiv i na zvoniku franjevačke crkve u Vukovaru (1773.–1774.).⁷⁰ Premda pojava te motivike ne govori ništa o povezanosti kuće Kohlhoffer i dvaju vukovarskih primjera, ukazuje na uporabu sličnih motiva parapetne dekoracije sedamdesetih godina 18. stoljeća.

Zaključna riječ

Odgovor na pitanje porijekla dekoracije na kući Kohlhoffer nesumnjivo vodi k ugarskoj arhitekturi 18. stoljeća. Ta je arhitektura imala vlastiti stilski razvoj, i premda je dobila osnovne poticaje iz Beča, velike plemićke, crkvene pa i carske investicije na ugarskom tlu značile su poticaj kreativnosti arhitekata, a tako i stvaranju svojstvenih stilskih obilježja.

Arhitektonsko rješenje pročelja kuće Kohlhoffer može se povezati s djelovanjem graditelja bliskih krugu Andreasa Mayerhofferera, čije radove i utjecaj nalazimo diljem Ugarske. Kuća Kohlhoffer može se okarakterizirati kao odraz kasnoga Mayerhofferova stila koji se javlja šezdesetih i sedamdesetih godina 18. stoljeća, u vrijeme kada rokaji postaju dominantni element njegove dekoracije. Štoviše, upravo je Mayerhoffer predvodnik struje rokoko stila među ugarskim arhitektima 18. stoljeća, što znači da je ne samo autor brojnih realizacija diljem zemlje, nego i začetnik ideja.

Stilske razlike u radovima Mayerhofferera i njegovih sinova nije moguće razlučiti, jer njihov rad nije detaljno arhivski dokumentiran, a čak se i oko postojećih atribucija Mayerhofferu istraživači znatno razilaze u mišljenjima. Izvedbene pak razlike u djelima Mayerhofferove radionice proistječu iz angažmana različitih majstora, zidara i klesara, pa i u građevinama koje su arhivski potvrđene kao njihova djela uobičajeno nema identičnih, nego vrlo sličnih primjera arhitektonske dekoracije.

János i András Mayerhoffer nastavili vrlo sličan stilski izraz i nakon očeve smrti 1771. godine. Ako 1775. godinu uzmemo kao godinu nastanka pročelja kuće Kohlhoffer, možemo pretpostaviti da je netko od njih ili pak zasad neznani arhitekt

njihova kruga mogao izraditi projekt. Najslabiju dekoraciju nalazimo na kaločkoj katedrali i crkvi u Jászberényju na kojima radi János Mayerhoffer. János je, važno je naglasiti, radio na projektima Ugarske dvorske komore,⁷¹ među ostalim i dvorcu Ráckeve 1770-ih godina,⁷² istom onom na kojem se njegov otac pedesetak godina ranije iskazao kao vrstan arhitekt. Taj je dvorac, baš kao i Bilje u Baranji, nakon smrti Eugena Savojskog pripao Ugarskoj dvorskoj komori te su oba tom prilikom adaptirana za potrebe Komore. Je li János mogao doći u Osijek ili Bilje radi kakvog komorskog

projekta te tako 1775. godine izraditi projekt za jednu osječku građansku kuću, zasad ostaje otvoreno pitanje.

Izgradnja osječke tvrđave te drugi vojni i infrastrukturni projekti omogućili su dolazak značajnih arhitekata iz velikih centara u Slavoniju, a oni su mogli biti angažirani i za privatne narudžbe građanstva i plemstva. Dolasci cara Josipa II. u Osijek 1768., 1770. i 1774. godine značili su intenziviranje građevinske djelatnosti,⁷³ a boravak stranih arhitekata zasigurno je doprinio kvalitetnoj realizaciji javne i privatne izgradnje u to doba.

Bilješke

- 1 DARKO VITEK, Osijek u XVIII. stoljeću – od zasebnih gradskih jedinica do jedinstvenog grada, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2004., 172, 178.
- 2 DANICA PINTEROVIĆ, Barokne građevine u Osijeku, u: *Izveštaj Višeg ženskog liceja (1917.–1921.) i Državne realne gimnazije (1917.–1929.) u Osijeku*, Osijek, 1928./29., 7–8; ANTE EUGEN BRILIĆ, Plemićeva kuća, u: *Hrvatski list*, 31. siječnja 1939.; BLAŽO MISITA KATUŠIĆ, Plemićeva kuća u Tvrđi, u: *Osječki zbornik*, 6 (1958.), 237–240; ANĐELA HORVAT, Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj, u: ANĐELA HORVAT – RADMILA MATEJČIĆ – KRUNO PRIJATELJ, Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1982., 118, sl. 74.; IVE MAŽURAN, Grad i tvrđava Osijek, Osijek, 2000., 106; PETAR PUHMAJER, Osijek. Kuća Plemić (Franjevačka 5). Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja pročelja i dijela unutrašnjosti, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2011.
- 3 IVE MAŽURAN (bilj. 2.), 58 i IVE MAŽURAN (ur.), Najstariji zapisnik općine Osijek – Tvrđa od 1705. do 1746. godine: uvod u historiju Osijeka XVIII stoljeća, Osijek, 1965., 99, 91.
- 4 Taj plan Tvrđe pod nazivom *Eszek Vár* objavljen je u nekoliko navrata. – IVE MAŽURAN, Tri komorska grada, u: *Od turskog do suvremenog Osijeka* (ur.) Ive Mažuran, Osijek, 1996., 42 i IVE MAŽURAN (bilj. 2.), 99. Vrlo nečitka digitalna kopija ovog plana čuva se u Državnom arhivu u Osijeku, međutim nije sasvim sigurno gdje se nalazi izvornik. Prema nekim saznanjima, mogao bi se nalaziti u Hofkammer- und Finanzarchivu u Beču. – SONJA GAČINA – GRGUR MARKO IVANKOVIĆ, Planovi i vedute Osijeka, Osijek, 1996., 24.
- 5 IVE MAŽURAN (bilj. 3.), 149.
- 6 Upravo se u Heisseovo vrijeme započelo na sustavnom rušenju drvenih građevina u Tvrđi te njihovoj ponovnoj izgradnji u tvrđem materijalu. – DARKO VITEK (bilj. 1.), 114.
- 7 IVE MAŽURAN (bilj. 3.), 149, 150. Heisse je inače bio poznati tvrđavski inženjer, a spominje se kod više gradnji u prvoj polovici 18. stoljeća u Osijeku, posebno na gradnji tvrđavskih bastiona te zgrade Glavne straže (1728.). – IVE MAŽURAN (bilj. 4.), 30.
- 8 STJEPAN SRŠAN (ur.), Zemljišna knjiga grada Osijeka (Tvrđa) 1687.–1821. godine, Osijek, 1995., 14. Toma Leinz bio je podrijetlom iz Pyhra kraj St. Pöltena u Donjoj Austriji, koji je građanstvo stekao 1723. godine. – IVE MAŽURAN (bilj. 3.), 102.
- 9 »Prednja Leinzova kuća« nosila su naziv dva objekta na današnjoj parceli kuće Plemić, dok se »Stražnja Leinzova kuća« nalazila na čestici u stražnjem dijelu susjedne parcele (danas kuća br. 7).
- 10 STJEPAN SRŠAN (bilj. 8.), 14. U tom se ugovoru spominje prednja kuća, stražnja kuća i pekara. STJEPAN SRŠAN (ur.), Zapisnik općine Osijek – Tvrđa od 1745. do 1770. godine, Osijek, 1987., 116.
- 11 STJEPAN SRŠAN (bilj. 8.), 14. i STJEPAN SRŠAN (bilj. 10.), 189, 193. Peter Huetter bio je obrtnik, kovač po struci, a djelovao je od 1769. do 1773. i kao gradski zastupnik. – IVE MAŽURAN (bilj. 4.), 50.
- 12 Leibinger ju je dao iste godine neznatno povećati na račun susjedne kuće prema sjeveru. – STJEPAN SRŠAN (bilj. 8.), 15, 17–18.
- 13 Udovica je, naime, tvrdila da se kći i zet za nju nisu brinuli, pa su gradski suci donijeli odluku kojom se kćeri i zetu dopušta uživanje Leibingerove imovine uz opasku da udovicu imaju do smrti othraniti. – STJEPAN SRŠAN (ur.), Zapisnik općine Osijek – Tvrđa od 1770. do 1786. godine, Osijek, 1992., 156, 206–208.
- 14 Južna je Huetterova kuća bila prodana 1750. za 725 forinti, a nakon dva desetljeća 1770. za 200 forinti. Pad cijene ukazuje na vjerojatnost da je riječ o skromnoj ili derutnoj građevini. Huetter je također posjedovao kuću na broju 8 sjeverno od Kohlhofferove, ali njen je historijat poznat sve do početka 19. stoljeća, i nije povezan s Kohlhofferom. Usp. STJEPAN SRŠAN (bilj. 8.), 17–18. Godine 1770. Huetter je još uvijek susjed s »Leibingerovim nasljednicima« jer ima spor oko odvodnog kanala, no ovdje je mogla biti riječ o kući na broju 8. Usp. STJEPAN SRŠAN (bilj. 13.), 18.
- 15 »Nachdeme bey Erricht und Erbauung des an dem sogenant Leibingerischen oder Johann Kollhoferischen Haus...«. Tu se pregradnja spominje u kontekstu spora kada je uklonjen dvorišni zid prema ulici, vjerojatno na strani Generalata, te je oštećen krov

štale i ostave, pa je određeno da će se popravak sanirati na trošak Fortifikata, tvrđavskog građevinskog ureda. Dokument potpisuju inženjer pukovnik J. W. Pavlovsky (*Ingenieur Obrister, coram nobis, L.S. N.N. Stadtrichter und Rath*), blagajnik Schmidt u ime Fortifikata te Kohlhoffer »u ime Leibingerovih nasljednika«. – STJEPAN SRŠAN (bilj. 13.), 197.

16
KAMILO FIRINGER – VLADIMIR UTVIČ, Povijest bolničkih ustanova u Osijeku od 1739. – 1930., Osijek, 1970., 54 i IVE MAŽURAN (bilj. 4.), 51.

17
Vidi detaljnije: BLAŽO MISITA KATUŠIĆ (bilj. 2.), 237–238 i PETAR PUHMAJER (bilj. 2.), 10–11.

18
Usp. STJEPAN SRŠAN (bilj. 13.), 249; Prema nekim podacima, u Osijeku je 1760. bilo čak 80 krčmi i gostionica. – IVE MAŽURAN (bilj. 4.), 41.

19
DARKO VITEK (bilj. 1.), 191, 219.

20
Konzervatorska istraživanja kuće provedena su na pročeljima i samo manjim dijelom u unutrašnjosti, s obzirom da su prostori u stambenoj funkciji, ali se iz njih moglo iščitati da je kuća građena u barem dvije faze. Zbog opsega istraživanja, međutim, nije bilo moguće utvrditi njihove razmjere. – PETAR PUHMAJER (bilj. 2.), 140–141; Faznost je potvrđena i prilikom restauracije glavnog portala 2012. kada je utvrđeno naknadno formiranje središnjeg hodnika prizemlja u odnosu na istočni perimetralni zid kuće, i to vjerojatno u vrijeme oblikovanja današnjeg pročelja.

21
Zanimljivo je da će upravo Franjevačka ulica nositi Kohlhofferovo ime od njegove smrti 1802. godine pa sve do 20. stoljeća, čime se željelo odati počast gradskom dobrotvoru, a možda upravo i zbog lijepe kuće koju je ondje podigao.

22
IVY LENTIĆ KUGLI, Prilog istraživanju osječkih graditelja 18. stoljeća, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 1 (1973.), 9.

23
IVE MAŽURAN (bilj. 4.), 28.

24
IVE MAŽURAN (bilj. 4.), 29–30.

25
Osim spomenutog Gosseaua, uz Osijek se vežu i neki drugi poznati arhitekti toga vremena, pa tako, primjerice, izvori govore da je ondje 1733. boravio Donato Felice d'Alio (1677.–1761.). – MARGARETA TURKALJ PODMANICKI – KATARINA HORVAT-LEVAJ, Nekadašnja isusovačka crkva sv. Mihovila u Osijeku u srednjoeuropskom kontekstu, u: *Peristil*, 54 (2011.), 229.

26
Usp. PÁL VOIT, *Der Barock in Ungarn*, Budapest, 1970., 36–42.

27
IVE MAŽURAN (bilj. 2.), 94.

28
MARGARETA TURKALJ PODMANICKI – KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 25.), 229.

29
ELEMÉR RÉH, *A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában*, Budapest, 1932., 101.

30
ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 27–28.

31
ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 28.

32
ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 29. i PAL VOIT (bilj. 26.), 51.

33
János Éder, glavni klesar na pavlinskoj i kaločkoj crkvi, bio je Mayerhofferov prijatelj. – IMRE PINTÉR, *A kalocsai főszékesegyház 1000–1942*, Budapest, 1942., 40–42; GYÖRGY KELÉNYI, *Érett és késő barokk*, u: *Magyarország építészetének története*, (ur.) József Sisa, Dora Wiebenson, Budapest, 1998, 128; MIKLOS MOJZER, *Adatok Mayerhoffer András működéséhez*, u: *Művészettörténeti Értesítő*, 5 (1956.), 137–138; TERÉZIA BARDI, *Episcopal Cathedral and Bishop's Palace of Kalocsa*, na: *Discover Baroque Art*, Museum With No Frontiers, 2013. http://www.discoverbaroqueart.org/database_item.php?id=monument;BA R;hu;Mon11;14;en.

34
ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 34, 37 i JENŐ RADOS, *Magyar építészettörténet*, Budapest, 1961., 208.

35
Eberhard Hempel drži da je Mayerhoffer autor kako Grassalkovichove palače tako i ljetne nadbiskupske palače, koja se nalazi tik uz nju. – EBERHARD HEMPEL, *Baroque Art in Central Europe*, London, 1965., 303; Premda nose vrlo slična formalna obilježja kao druga Mayerhofferova djela, za ove dvije građevine većina autora ipak smatra da su rad njegova suvremenika Franza Antona Hillebrandta (1719.–1797.), koji je u dva navrata bio glavni arhitekt Ugarske dvorske komore u Požunu. – ANTON RICHARD FRANZ, *Wiener Baukuenstler in Pressburg in The-resianischen Zeitalter*, u: *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes*, Beiblatt, XIII (1919.), 40; JÁNOS KAPOSSY, F. A. Hillebrandt 1719–1797., Budapest, 1924., 10; JENŐ RADOS (bilj. 34.), 211 i GYÖRGY KELÉNYI, *Franz Anton Hillebrandt (1719–1797)*, Budapest, 1976., 15.

36
ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 60–61.

37
ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 60.

38
MÁRIA AGGHÁZY – MÁRIA CSERNYÁNSKY, *Gödöllő*, u: *Magyarország művelődési topográfiája*, V. Kötet: Pest megye műemlékei, sv. I (ur. Dezső Dercsényi), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958., 388.

39
Godina 1761. upisana je na zaglavnom kamenu portala. – ANDRÁS SÁROS, *Jászberény műemlékei*, Jászberény, 2006., 24 i <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mayerhoffer.html>, 13. veljače 2013. Prema nekim podacima János je radio i na pregradnji dvoraca Gács (Halič) i Gernyeszeg. – GÉZA GALAVICS, *Barokk*, u: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*, (ur.) Géza Galavics, Ernő Marosi, Árpád Mikó, Tünde Wehli, Corvina Kiadó, 2001., 379.

40
ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 61.

41
Zanimljivo je da su uočene i neke analogije u prostornom oblikovanju dvaju dvoraca. – VLADIMIR MARKOVIĆ, *Dvorci 18. stoljeća – rafinirana upravna sjedišta*, u: *Slavonija, Baranja*

i *Srijem: vrela europske civilizacije*, svezak II (ur.) Vesna Kusin, Branka Šulc, Zagreb, 2009., 349–350.

42

ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 28.

43

Povijest palače Generalkomande zasad nije detaljno istražena, no nije isključeno da bi i za njeno oblikovanje mogli biti zaslužni ugarski arhitekti 18. stoljeća. Više o palači: DANICA PINTEROVIĆ (bilj. 2.), 6–7; BLAŽO MISITA KATUŠIĆ, Kratak pregled arhitekture Osijeka kroz tri stoljeća, u: *Osječki zbornik*, 5 (1956.), 173; IVE MAŽURAN (bilj. 4.), 30; IVE MAŽURAN (bilj. 2.), 101; PETAR PUHMAJER, Gradska stambena arhitektura baroka, u: *Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije*, (bilj. 41.), 362.

44

ĐURĐICA CVITANOVIĆ, Sakralna arhitektura baroknog razdoblja, knjiga 1, Gorički i Gorsko-dubički arhidiakoniat, Zagreb, 1985., 315.

45

Doduše, treba reći da je takva paviljonska raščlamba bila upravo obilježje čitavog korpusa ugarske ladanjske arhitekture tog razdoblja. Princip paviljonske raščlambe dolazi u Ugarsku svakako iz Beča kao prijestolnice Carstva i žarišta arhitektonskih ideja, premda ima korijene u francuskoj arhitekturi. On se javlja kod znamenitih bečkih arhitekata J. B. Fischera von Erlacha, a osobito kod J. L. von Hildebrandta koji u projektima za vrtnu palaču postiže zaista raznolike varijacije na ovu temu. Jedno takvo djelo Hildebrandt je ostvario i na ugarskom tlu, na dvorcu Ráckeve (1702.–1722.), za kneza Eugena Savojskog, gdje se četverokrilni dvor komponira niskim krilima, a glavno je krilo naglašeno stupnjevitim odnosima središnjeg kupolnog prostora i bočnih rizalitno istaknutih paviljona sa zasebnim krovovima. Princip takve raščlambe mogli su na ugarsko tlo donijeti i drugi arhitekti školovani u Beču, primjerice Franz Anton Pilgram (1699.–1761.), u čijim je brojnim djelima upravo vidljiva snažna paviljonska raščlamba. Usp. PÁL VOIT, Franz Anton Pilgram (1699–1761), Budapest, 1982., 169–173, 234–235, 274–276, 315, 320, 336–338. Nju će usvojiti i drugi arhitekti pa ju nalazimo kod mnogih dvoraca 18. stoljeća, među ostalima i onima koji se povezuju s Mayerhofferom. Primjerice, u Forgachovu dvorcu u Gácsu (danas Halič u Slovačkoj, 1736.), Grassalkovichovu dvorcu Gödöllő (1744.), Rádayevu dvorcu u Pécelu (1747.), ali i brojnim drugima (Hatvan, Bükkösd, Gernyeszeg, Aszód, Edelény, itd.). – Detaljnije o ugarskim dvorcima: PÁL VOIT (bilj. 26.), 57–61.

46

Grof Anton Grassalkovich se nakon smrti prve žene 1730. preselio iz Budima u Peštu, povjerivši gradnju palače Mayerhofferu. – ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 34.

47

ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 54.

48

Mayerhoffer osobito koristi tzv. Hildebrandtov zabat koji se pravokutno lomi na bočnim stranama te završava segmentnim zaključkom. Krivuljne i ravne gornje plohe takvog zabata pogodne su za smještaj skulptura. Primjeri su dvorci Gödöllő, Nagytétényi, Gács, Gernyeszeg, Pécel i dr.

49

ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 50.

50

Obitelj Terstyánszky bila je također povezana s grofom Grassalkovichem. Palača je 1770. pripala generalu Andrásu Töröku po kojem još nosi ime, dok je u 19. stoljeću ovdje sjedište Ostrogojske

županije u svrhu čega je u nekom vremenu obnovljena. ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 50; MARIANNA PROKOPPNÉ STENGL, Esztergom – Belváros. Műemléki seta, Esztergom, 1992., 61–62.

51

MARIANNA PROKOPPNÉ STENGL (bilj. 50.), 61.

52

I u samoj dekoraciji javlja se pločasti motiv sa suženjem prema dnu te školjke, ovdje doduše ovješene ispod tijela pilastara na portalu te na stolariji portala.

53

IMRE PINTÉR (bilj. 33.), 42–43; GYÖRGY KELÉNYI (bilj. 33.), 128; MIKLÓS MOJZER (bilj. 33.), 137–138; Katedrala je građena 1735.–54., lađa i zvonici su podignuti 1751.–54., a zapadno pročelje dovršeno 1757. godine. – <http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=2215> (pregledano 15. prosinca 2011.).

54

MÁRIA AGGHÁZY – MÁRIA CSERNYÁNSKY (bilj. 38.), 389; GYÖRGY KELÉNYI (bilj. 33.), 146.

55

ANDRÁS SÁROS (bilj. 39.), 24 i <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mayerhoffer.html> (pregledano 13. veljače 2013.).

56

PÁL VOIT, Szentendre, u: Magyarország műmléki topográfiája, V. Kötet: Pest megye műmlékei, sv. II (ur.) Dezső Dercsényi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958., 86; MIKLÓS MOJZER (bilj. 33.), 141–142; DINKO DAVIDOV, A szentendrei szerb ortodox templomok, Szentendre, 2005., 49–50 i <http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=7351> (pregledano 14. prosinca 2011.).

57

PÁL VOIT (bilj. 56.), 69; ZORÁN VUKOSZÁVLYEV, Magyarországi szerb ortodox templomok. Stílusjegyek ötvöződése a magyar és szerb építéshagyományban, u: *Architectura Hungariae*, 1 (1999.), 6; DINKO DAVIDOV (bilj. 56.), 32–33. Portal ograde oko crkve datiran je na kovanim vratnicama u 1772. godinu, a u samom zidu crkve je više nadgrobnih ploča raznih datacija većinom iz 1770-ih godina. Portalima na Sabornoj crkvi izuzetno je sličan portal sjemeništa u Kaloči iz 1760. godine, koji se također može povezati s Mayerhofferom. Usp. IMRE PINTÉR (bilj. 33.), 44.

58

Palača je teško oštećena u Drugom svjetskom ratu, nakon čega je obnovljena, a bogat plastički ukras znatno je reduciran. MIKLÓS HORLER, et al., Magyarország műmléki topográfiája, IV. Kötet: Budapest műmlékei I., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955., 563–564. i sl. 549.

59

Palača je građena spajanjem triju kuća u 18. stoljeću, s tim da je u 19. stoljeću dobila današnje jedinstveno pročelje, pri čemu je ponovljeno starije oblikovanje prozora. – MIKLÓS HORLER (bilj. 58.), 504–505. i <http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=166> (pregledano 15. prosinca 2011.).

60

ARNOLD SCHOEN – MIKLÓS HORLER, A Lajos utcai r. k. plébániatemplom, u: Magyarország műmléki topográfiája, VI. Kötet: Budapest műmlékei II., (ur.) Miklós Horler, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962., 431–435.

61

O Hildebrandtovim palačama vidi: JÁNOS KAPOSSY (bilj. 35.), 26–27 i GYÖRGY KELÉNYI (bilj. 35.), 18–19.

62

MARIANNA PROKOPPNÉ STENGL (bilj. 50.), 64.

- 63
Usp. MARIANNA PROKOPPNÉ STENGL (bilj. 50.), 100–101.
- 64
To još jednom dokazuje kako je izvedba dekoracije znatno ovisila o izvođaču radova, u ovom slučaju o klesaru. Različite elemente klesar može izvesti u slobodnoj interpretaciji, referirajući se na nacrt cijelog pročelja, gdje je dekoracija tek sumarno skicirana. – PETAR PUHMAJER, Barokne palače u Varaždinu, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012., 174.
- 65
MIKLÓS HORLER (bilj. 58.), 492–493. i <http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=157> (pregledano 15. prosinca 2011.).
- 66
Ti su motivi vrlo česti u dekorativnim umjetnostima tijekom 16., 17. te napose u prvoj polovici 18. stoljeća. Poticaj za njihov razvoj u 18. stoljeću predstavlja dekorativna oprema palača i dvoraca J. L. Hildebrandta, gdje ornamentalne kompozicije s takvom motivikom izvode vrsni njemački majstori. – RAINALD FRANZ, Das »Laub- und Bandlwerck«. Ein Ornament als Signet des Kunsttransfers im Mitteleuropa des frühen 18. Jahrhunderts, u: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 3/4 (2006.), 418, 425–427.
- 67
Ornament je bio sačuvan samo na prozoru u drugoj osi kata s lijeva, no tragovi jasno pokazuju da su se ornamenti nalazili i na parapetima drugih prozora. – PETAR PUHMAJER (bilj. 2.), 137.
- 68
MARIANNA PROKOPPNÉ STENGL (bilj. 50.), 74–75.
- 69
ĐURĐICA CVITANOVIĆ, Palača Srijemske županije u Vukovaru, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 22 (1998.), 109. Projekt potpisuje Weichmann, a ne Hatzinger, kako navodi Cvitanović. Detaljan slikovni prikaz pročelja Weichmannova projekta u: PETAR PUHMAJER (bilj. 43.), 358.
- 70
Franjevačka se crkva u Vukovaru podiže od 1723. do 1733. godine, dok zvonik gradi četrdesetak godina poslije poznati osječki graditelj Johann Michael Weichmann. – ZLATKO KARAČ, Arhitektonski sklop i urbano okružje, u: *Vukovar – pripremajući povratak: baština i obnova*, Gradski muzej Vukovar, Vukovar, 1998., 30, 33.
- 71
Osijek je bio značajno komorsko središte, kao i svi veći ugarski gradovi. DARKO VITEK (bilj. 1.), 141, 144–145. Komora je za javne i infrastrukturne projekte angažirala projektante u građevinskom uredu u Požunu, ali i arhitekta djelatne u drugim dijelovima Ugarske.
- 72
ELEMÉR RÉH (bilj. 29.), 61.
- 73
IVE MAŽURAN (bilj. 2.), 102.

Summary

Petar Puhmajer

Reflections of Andreas Mayerhoffer's Hungarian Architectural Workshop in the 18th-century Residential Architecture of Osijek

The most notable private building in Osijek's 18th-century historical district of Tvrdča was the Kohlhoffer House (also known as Plemić House), located on Franjevačka Street No. 5. Although the archival sources do not offer clear information about the time of its construction, recent research has revealed that the house obtained its present appearance in 1775 by joining two earlier neighbouring houses for the wealthy innkeeper and city councillor Johann Kohlhoffer. The house is remarkable for its ornate façade with a complex composition of blind arcades, pilasters, and strips, as well as its stone and plaster decoration such as scrolled pediments, rocailles, and seashells. The origin of these forms can be related to the work of Hungarian architect Andreas (András) Mayerhoffer (1690–1771) and his workshop.

Mayerhoffer was the leading Hungarian architect in the second and third quarters of the 18th century, and was known to have been the designer of various palaces, castles, and churches for the Hungarian nobility and clergy. He was born

in Salzburg and started his career in service of Johann Lucas von Hildebrandt, notably working on the construction of Prince Eugene of Savoy's mansions, Ráckeve near Budapest and Bilje in Baranja, where he was sent as a foreman in the 1720s to finish the previously started works. His work was highly praised and he was therefore entrusted with major construction projects, such as the Pauline church in Budapest and the Cathedral of Kalocsa. The pinnacle was his commission for Count Anton Grassalkovich (1694–1771), president of the Hungarian Aulic Chamber and a well-known patron of arts, for whom he built a palace in Pest, and whose affection would secure him numerous commissions from major Hungarian noble families, such as the Forgách, the Ráday, the Péterffy, or the Rudnyánszky.

Mayerhoffer worked together with his two sons, János and András, who occasionally also worked on their own. The stylistic and qualitative differences between the three are practically impossible to discern, since their work is not

well documented in the archival sources. Furthermore, after their father's death in 1771, János and András Mayerhoffer continued to work in a very similar style.

If we take the year of 1775 as the date of construction of the Kohlhoffer House in Osijek, we can assume that one of them, or a yet unknown architect from their circle, would have created the façade design. The closest decoration is found in János Mayerhoffer's work on the Cathedral of Kalocsa and the parish church of Jászberény. It is important to note that János worked on various projects for the Hungarian Aulic Chamber, among others on the Ráckeve Mansion in the 1770s, where his father had proved himself as a great architect fifty years before. After the death of Prince Eugene of Savoy, both Ráckeve and Bilje Mansion in Baranja came into the possession of the Aulic Chamber, and both were adapted for

economy purposes. Is it possible that János came to Osijek or Bilje, which is at about 6 kilometre distance, to work on a Chamber's project, and that he was also hired to design a burgher's house in 1775? Despite the fact that it remains an open question, the record of Andreas Mayerhoffer's work in Bilje in the 1720s, and János Mayerhoffer's work for the Chamber in the 1770s, as well as strong resemblance between their architectural style and that of the Kohlhoffer House, indicate that they may have influenced or were even involved in the construction of Osijek in the second and third quarters of the 18th century.

Keywords: architecture, 18th century, baroque, rococo, Osijek, Kohlhoffer House, Plemić House, Andreas (András) Mayerhoffer, János Mayerhoffer, Johann Kohlhoffer